

Денисенко О. А.

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ З ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1918 р.

У статті розглянуто зрушення, що відбувалися у культурному житті – пам'яткоохоронній і музейній справі – в Українській Державі 1918 р. в контексті ініціатив громадських інституцій і державних установ. Увагу акцентовано на проблемі охорони пам'яток, увічненні героїв Української революції, видатних українських діячів, пам'яті українських воїнів, створенні музеїв пам'яток історії та культури України.

Ключові слова: пам'ятки, культурна спадщина, увічнення, охорона, збереження, Українська революція, Українська Держава, Гетьманат.

Українська революція 1917–1921 рр. дала значний імпульс державотворчим процесам в Україні. У нерозривному зв'язку із завданнями державного і культурного будівництва вирішувалися питання охорони і збереження національної історико-культурної спадщини. «Наш обов'язок, – зазначав відомий діяч пам'яткоохоронного руху М. Біляшівський, – перш за все, зробити вагомими ці дорогоцінні залишки, забезпечити їх від загибелі і шляхом детального дослідження виробити на основі історичних підвалин форми самостійної національної культури в різних галузях народного і державного життя» [1, ч. 1, с. 89] Переконливим свідченням того, якої ваги надавали завданням збереження пам'яток історії та культури лідери національно-визвольного руху, провідні діячі Української Центральної Ради, стало створення 28 липня 1917 р. державного пам'яткоохоронного органу – відділу охорони пам'яток старовини і музеїв у структурі Генерального секретарства народної освіти. Своїм зверненням «До громадян Української Народної Республіки» від 19 листопада 1917 р. відділ прагнув привернути увагу широких народних мас до нагальних потреб збереження пам'яток старовини від пограбування і руйнувань, необхідності передачі цінних паперів, книг, картин, старих меблів до музеїв, «де вони стануть у великій пригоді для нашої освіти, для науки й культури... де будуть служити для усього народу» [2, с. 460]. Поряд з державними інституціями продовжували діяти громадські організації, які в більшості своїй співпрацювали з державними установами.

У статті розглянуто процеси, що відбувалися в культурному житті України, зокрема в пам'яткоохоронній сфері за доби Гетьманату в

1918 р. в контексті співпраці державних установ і громадських організацій.

В Українській Гетьманській Державі проблеми охорони і збереження історико-культурної спадщини вирішувалися у нерозривному зв'язку із завданнями культурного та державного будівництва. Відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва, очолюваний М. Біляшівським, продовжував працювати в іншій державній структурі – Головному управлінні мистецтва і національної культури (ГУМНК), створеному 21 червня 1918 р. [3, с. 365]. Згідно з Законом Управління залишалося у відомстві Міністерства народної освіти та мистецтва, але було цілком автономним у своїй діяльності, мало власний бюджет. Відділ зазнав суттєвих структурних змін, що позитивно відзначилося на його діяльності. Якщо за доби Української Центральної Ради він складався з двох секцій – музейної та охорони пам'яток старовини, то за Української Держави з метою удосконалення структури відділу в травні 1918 р. М. Біляшівський дістав згоду міністра народної освіти і мистецтва на створення трьох нових секцій, які дозволяли організувати проведення науково-дослідної роботи, експедицій з виявлення пам'яток, їх облік і фотофіксацію [4, арк. 1–2 зв.].

Водночас питання, пов'язані з дослідженням і охороною пам'яток, перебували в полі зору різноманітних громадських об'єднань. Центральні товариства дещо згорнули свою діяльність з дослідження нерухомих пам'яток, зосередившись на збиранні матеріалів для архівів і речових матеріалів для музеїв. Співпраця відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва з громадськими організаціями, які діяли в Києві, – Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва, Товариством студювання мистецтв, Українським науковим товариством – виявилася у ро-

боті з обстеження пам'яток, обговоренні проектів ремонту та їх реставрації, клопотанні перед місцевою владою про прийняття заходів щодо охорони історико-культурної спадщини, залученні до пам'яткоохоронної справи ентузіастів і подвижників на місцях.

Серед важливих питань, які вирішували громадські організації і державні пам'яткоохоронні інституції в 1917 р. – на початку 1918 р., були облік і реєстрація пам'яток, наукове дослідження з описом вигляду, місця розташування об'єкта. В травні 1917 р. у Києві остаточно сформувався Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва України (ЦКОПСІМУ) – громадська організація, створена українськими істориками і мистецтвознавцями. Розуміючи важливість і невідкладність ремонтно-реставраційних робіт, рада ЦКОПСІМУ 21 лютого 1918 р. ухвалила рішення про створення комісії з вивчення пошкоджених архітектурних пам'яток міста. До комісії увійшли Ф. Ернст, В. Кричевський, Ф. Матушевський, В. Обремський, Д. Щербаківський та інші відомі культурні діячі [5, с. 79]. До списку споруд, що підлягали реставрації, було включено близько 100 одиниць, у тому числі Золоті Ворота, Андріївська церква, Маріїнський палац, низка інших споруд Києва, Кам'янець-Подільського, Переяслава, Харкова, Чернігова та інших міст. Серйозних пошкоджень київські шедеври зазнали через артилерійський обстріл столиці в січні 1918 р. під час українсько-радянської війни.

Разом із ЦКОПСІМ діяло й чимало центральних і місцевих громадських інституцій. Обстеження пам'яток Києва розпочалося від 1918 р. за ініціативи членів Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, Товариства студіювання мистецтв, Російського археологічного товариства, Київської вченої архівної комісії. У складеному пам'яткоохоронцями списку значилися Києво-Печерська лавра, Софійський та Михайлівський Золотоверхий собори, Золоті Ворота, стіна, збудована за часів князя Володимира в районі Десятинної церкви, університет св. Володимира та багато інших пам'яток. Особливо постраждали старовинні будівлі на Печерську, зокрема Воєнно-Микільський собор, збудований коштом гетьмана І. Мазепи, підземні печери на Печерську і Звіринці [6, с. 332–333]. Після виділення належних коштів розпочалися реставраційні роботи.

До відділу охорони пам'яток старовини і мистецтв ГУМНК надходили цікаві пропозиції щодо охорони і реконструкції старовинних споруд, які були комплексними пам'ятками архітектури й історії, з інших регіонів. Навесні 1918 р. до Києва

надійшов лист від Подільського товариства «Прогресу», церковно-археологічного і Подільського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтв, в якому йшлося про передання в загальнонародну власність Кам'янець-Подільської фортеці. В листі зазначалося, що «фортеця є національною святинєю, бо з нею пов'язані важливі події і постаті в житті українського народу» [7, арк. 45]. Підтримавши звернення громадських організацій, відділ охорони пам'яток ГУМНК у травні 1918 р. дістав домовленість з міською думою щодо проведення ремонту і реставрації фортеці, забезпечення її охорони, а також неприпустимості недоцільного використання старовинних мурів і валів для господарських потреб. Міністерство народної освіти і мистецтва виділило на першочергові ремонтні роботи 750 карбованців, що становило половину необхідної для пам'яткоохоронних заходів суми [8, арк. 9–12]. Це були перші заходи у справі охорони і збереження історико-культурного комплексу «Кам'янець», якому в 1998 р. надано статус Національного [9, с. 12]. Продовжувалися роботи по збереженню пам'ятних місць, пов'язаних із життям Т. Г. Шевченка, планувалося відкриття заповідників на зразок Асканії-Нова [10, арк. 17]. На жаль, більшість із цих ініціатив на той період залишилися нереалізованими.

Поруч зі збереженням та реставрацією старовинних пам'яток виникла потреба відкриття нових пам'ятників, увічнення подій і видатних діячів України, які б відповідали революційному часу. На кінець березня 1918 р. Міністерство внутрішніх справ УНР прийняло рішення про зняття пам'ятників, що залишилися від царату, та знищення зображень російського державного герба на установах і печатках [11]. Серед пам'яток, які передбачалося знести, були пам'ятник І. Іскрі і В. Кочубею, рештки Золотих воріт, надгробок П. Столипіну в Києво-Печерській лаврі, перенесення пам'ятника Б. Хмельницькому. На захист пам'яток монументального мистецтва виступило Товариство студіювання мистецтва. У листі-зверненні Товариства до громадськості зазначалося, що «при розширеному трактуванні... цієї постанови може загинути від рук надмірно ревних (її) виконавців безліч пам'яток великої художньо-історичної цінності» [12, арк. 1–1 зв.]. У зверненні, підписаному керівництвом Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, підкреслювалося, що «в ці дні, повні тривоги, цілком можливі надмірно рішучі дії по відношенню до численних пам'яток старовини і мистецтва... Але кожен пам'ятник, в якому втілені певні ідеї, стає надбанням історії, являє безсумнівну наукову цінність і тому потребує дбайливого до

себе ставлення» [13, арк. 13]. Поділяючи занепокоєння громадськості з приводу намірів МВС, відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва ГУМНК у листі до Міністерства висловив свій погляд на ці пропозиції, зокрема стосовно долі пам'ятника І. Іскрі і В. Кочубею, про який у мистецтвознавців та істориків склалась однозначно негативна думка. Тому в листі пропонувалося закрити пам'ятник дерев'яним навісом, доручивши відділу пластичних мистецтв Міністерства народної освіти та мистецтва розробити проект заміни фігур пам'ятника [14, с. 85]. Незважаючи на певні заходи з боку державних органів і громадських організацій, окремі пам'ятники – І. Іскрі та В. Кочубею, Олександрю II, погруддя П. Столипіну – було знесено. Варто зазначити, що, попри всі складності політичної ситуації в країні, зміну урядів, ідеологічних суперечок між представниками різних таборів, позитивним був факт розгляду питання про збереження дореволюційної спадщини та переведення її під державну опіку.

Поряд із діяльністю по охороні і збереженню пам'яток в центрі уваги новостворених державних пам'яткоохоронних органів, а також громадських організацій стояло питання увічнення подій визвольної боротьби і героїв, загиблих під час Української революції. 9 березня 1918 р. голова Української Центральної Ради М. Грушевський на засіданні Малої Ради запропонував вшанувати пам'ять загиблих під Крутами героїв, які виступили на захист УНР. Серед них був Помічний курінь Січових стрільців, сформований зі студентів університету св. Володимира, учнів Кирило-Мефодіївської гімназії та інших гімназій міст, гідротехнічної та військової лікарської шкіл. Члени ради ухвалили рішення про перевезення тіл загиблих юнаків до Києва і поховання їх на Аскольдовій могилі. Вшанувавши пам'ять героїв вставанням, зібрання ухвалило «прийняти похорон на кошт держави» [15, с. 191]. Тіла загиблих січовиків студентського куреня перевезено до Києва і 19 березня 1918 р. урочисто поховано в братській могилі на Аскольдовому кладовищі. «В Крутах загинув цвіт української шкільної молоді, – писав автор статті на сторінках газети “Нова Рада” 16 березня 1918 р. – Загинуло кількості найкращої інтелігенції – юнаків-ентузіастів української національної ідеї. Така втрата для культурної нації була б важкою; для нашого народу вона безмірна» [16].

2 травня 1918 р. з пропозицією щодо увічнення подвигу молоді звернувся до Міністра народної освіти Української Держави М. Василенка один з відомих наукових і культурних діячів, професор університету св. Володимира Г. Павлуцький. У зверненні, зокрема, наголошувалося:

«Пережита епоха героїчного напруження, коли в хвилинах війни зусиллям найкращих синів України було здійснено давню мрію народу – утворення незалежної національної держави. На оборону національної ідеї, культури і права встали усі красніші сили народу і на чолі їх учащаяся молодь; школяри та студенти. В боях під Бахмачем полягло багато цих молодих героїв, ціною своєї крові заплативши за волю рідного краю. Треба щоб пам'ять про них назавжди залишилась на Україні. Для цієї мети якнайбільше відповідає постановка їм монумента на одній з площ Києва» [17, арк. 11 зв.].

Ідея будівництва монумента була підтримана главою Української Держави, який пообіцяв грошову допомогу на її втілення. Було створено спеціальний комітет, який оголосив всенародний збір коштів на будівництво пам'ятника борцям за незалежність України [18]. На жаль, в той період ідеї щодо спорудження пам'ятника в Києві і на місці загибелі молодих патріотів залишилися нереалізованими. Суттєвим імпульсом до увічнення героїки того періоду, пам'яті про історичні події стало відзначення 75-ої річниці трагедії під Крутами. На полі бою і на місці поховання героїв у Києві встановлено хрести, справжнім пам'ятником їм став військовий лицей у Львові імені Героїв Крут. У 1991 р. Українська студентська спілка оголосила конкурс на проекти пам'ятників полеглим студентам і гімназістам, що мають бути встановлені на залізничній станції Крути і на Аскольдовій могилі в Києві [19, с. 96]. 1995 р. представники київської молоді встановили тут дерев'яний хрест і чорний кам'яний обеліск з пам'ятним написом [20, с. 842]. У 2008 р. споруджено Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут», діє виставка «Штабний вагон армії УНР. Битва під Крутами» [21, с. 21].

Розуміючи важливість історичного моменту, значення подій, пов'язаних з Українською революцією, пам'яткоохоронці прагнули зафіксувати і зберегти їх для історії. Так, у листі відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва ГУМНК до настоятелів Київських монастирів і причтів від 5 серпня 1918 р. наголошувалося на «необхідності збереження всіх ушкоджень недоторканими як на культових, так і цивільних спорудах», що нагадували події 1917–1918 рр. До переліку пам'яток, які мали виключне історичне значення, увійшло 38 київських храмів [22, арк. 22–30 зв.].

У вересні 1918 р. відділ пластичних мистецтв ГУМНК виступив з ініціативою спорудження монумента на честь борців за українську державність. У зверненні йшлося про важливість увічнення пам'яті борців за незалежність України,

які загинули на вулицях Києва, під Крутами, Бахмачем. Схвально зустрівши цю ідею, гетьман П. Скоропадський доручив відділу охорони пам'яток створити спеціальний комітет і пообіцяв виділити на будівництво пам'ятника фінансову допомогу. В результаті оголошеного в серпні 1918 р. всенародного збору коштів на початок вересня зібрано чималу суму – 849 карбованців [23]. У Катеринославі було прийнято рішення про відзначення подій Української революції будівництвом церкви – пам'ятника «Відродження України». Ідея знайшла підтримку серед учасників єпархіального з'їзду в червні 1918 р., який ухвалив рішення про заснування при майбутньому храмі книгозбірні і музею збереження пам'яток церковної старовини, пам'яток археології, історії та мистецтва. Звернення архієпископа Катеринославського і Маріупольського Агапіта з проханням затвердити кошторис на будівництво православного храму «Відродження України» на суму 180 тис. крб було підтримано Міністерством віросповідань [24]. 20 червня 1918 р. Міністр народної освіти і мистецтва М. Василенко звернувся до Ради Міністрів з доповідною запискою, в якій просив на нагальні потреби охорони пам'яток старовини і мистецтва асигнувати 100 тис. карбованців [25]. Частина коштів планувалося передати губернським і повітовим музеям, а частину використати на увічнення подій і героїв визвольної боротьби.

З цікавою ініціативою створення Музею-пантеону «Український некрополь» виступив професор Ю. Кулаковський. Основу музейної експозиції мали скласти матеріали, присвячені видатним українським державним, військовим діячам від стародавніх часів і по 1918 р. На думку вченого, такий пантеон мав гідно увічнити пам'ять про героїв України, борців за її незалежність, незважаючи на їх соціальну і партійну приналежність [26]. Актуальними були питання охорони могил видатних державних діячів України – гетьманів України П. Дорошенка, І. Мазепи, П. Орлика, останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського. В червні 1918 р. було прийнято ухвалу всенародного українського віча про створення Комітету національної гідності, основною метою якого було вирішення питання про перенесення тіл великих синів українського народу з чужини до Києва і поховання в Софійському соборі [27]. Слушною була пропозиція Г. Мохно про встановлення пам'ятника І. Мазепі. З пропозицією про спорудження у Сімферополі пам'ятника татарському мурзі Тугай-Бею, який в 1648 р. підтримав Б. Хмельницького, виступила газета «Крим» [28].

Вирішення питань про увічнення історичних подій і видатних державних діячів України, які піднімала пам'яткоохоронна громадськість у 1917–1918 рр., стало можливим після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Споруджено пам'ятники І. Мазепі в с. Мазепинці, І. Виговському в с. Германівка, що на Київщині, у с. Вигів (Житомирська обл.), П. Калнишевському в с. Пустовийтівка в Сумській області. Впорядковано могилу П. Дорошенка в с. Ярополче Московської області [29, с. 161, 216, 253].

За часів Української Держави значної уваги приділялося увічненню подій, пов'язаних з Першою світовою війною. 2 липня 1918 р. до глави держави з листом звернулися представники громадської організації «Пам'ять воїнів 1914–1918 рр.» з пропозицією про увічнення пам'яті загиблих під час Першої світової війни. Голова Товариства Данилова наголошувала на необхідності проведення ретельних пошукових робіт у районі бойових дій на українських теренах і територіях, суміжних з Україною. У листі, направленому до Ради Міністрів Української Держави, зокрема передбачено конкретні заходи – «відвідання військових могил і кладовищ, приведення їх у належний стан, складання списків з вцілілими написами на хрестах для одвічного поминання і занесення на особливі дошки (поки ще дерев'яні) біля православних церков, які стануть храмами-пам'ятниками, видання особливих відомостей з фотознімками для історико-побутового відділу товариства і задоволення прохання рідних про встановлення місць поховань загиблих, відновлення благолепія в розташованих поряд церквах, розграбованих нашими ж військами в дні більшовизму» [30, арк. 29]. У планах Товариства була підготовка і видання каталогів з точними даними про місцезнаходження поховань, кількість і прізвища загиблих, опис місця поховання. До каталогів додавалися картографічні матеріали, фотознімки, що дозволяло встановити місця поховань [31, арк. 30].

З ініціативою створення громадської організації по увічненню подій Першої світової війни виступили викладачі Новоросійського університету, члени Одеського товариства історії і старожитностей в Одесі. 24 жовтня 1918 р. відбулися установчі збори громадського комітету, який за мету ставив виявлення пам'ятних місць і спорудження храму на честь воїнів, загиблих у ході морських баталій на Чорному морі під час Першої світової війни. Подальший перебіг подій не дозволив втілити в життя плани комітету, до якого почали надходити кошти на будівництво пам'ятника [32]. Продовжив діяльність громадський комітет зі

спорудження на військовому кладовищі в м. Черкаси храму-пам'ятника воїнам, які загинули в роки Першої світової війни. Комітет, створений 1916 р. з місцевих громадських діячів, очолив міський голова. Активну роботу Комітет розгорнув після Лютневої революції, коли його склад поповнився делегатами-солдатами від Черкаського гарнізону. В результаті підтримки зусиль членів комітету широкими колами громадськості зібрано кошти, необхідні для завершення будівництва храму-пам'ятника, і 7 жовтня 1917 р. відбулося його урочисте освячення [33, с. 55].

Громадський комітет з увічнення пам'яті воїнів, які загинули в роки Першої світової війни, діяв у Києві. До його складу входили державні та громадські діячі, члени міської думи, відомі митці. 15 листопада 1915 р. було прийнято рішення про увічнення героїв, загиблих на фронтах Першої світової війни і оголошено конкурс на створення проектів храмів, каплиць і пам'ятників для встановлення їх на місцях боїв і військових кладовищах. У червні 1916 р. після підведення підсумків конкурсу розпочалося будівництво храму у Києві, який мав стати головним об'єктом меморіального комплексу військового кладовища для офіцерів і солдатів, що загинули на фронтах і померли від ран у київських шпиталях. Будівництво розпочалося в районі військового цвинтаря (Звіринецька вул.), але завершити його не вдалося. Громадський комітет, який опікувався цими питаннями, через революційні події припинив свою діяльність [34, с. 57].

Слід зазначити, що велику роль в охороні пам'яток історії відігравали музеї, навколо яких об'єднувалися сподвижники пам'яткоохоронної справи, які у Києві доклали чимало зусиль до організації Національного архіву-музею війни й революції. В серпні 1917 р. з ініціативою його створення виступила культурно-освітня комісія Всеукраїнської ради військових депутатів, яка через пресу звернулася до громадськості із закликом надсилати до майбутнього музею експонати, які б характеризували розвиток революційних подій в Україні [35]. Навесні 1918 р. після об'єднання Музею війни і революції 1914–1917 рр., створеного в 1917 р., та Військово-історичного музею Київського відділу Російського воєнно-історичного товариства в Києві був створений Державний військовий музей. Діяльність музею полягала у збиранні й охороні пам'яток революції, великої уваги приділялося збереженню пам'яток старовини на місцях, рятуванню архівів, зокрема архіву Першої світової війни, цінних документів і матеріалів Київського відділу Російського воєнно-історичного товариства.

За доби Гетьманату Міністерство народної освіти і мистецтва надало музейній установі фінансову допомогу, а для розміщення експозиції виділило лівий флігель Маріїнського палацу. Влітку 1918 р. музей спіткала трагічна доля, коли внаслідок непорозуміння між чиновниками різних рангів над музейними збірками було вчинено акт вандалізму. Після відмови директора музею О. Благодіра звільнити приміщення для потреб Військового міністерства, озброєні офіцери увірвалися до приміщення музею і почали викидати цінні експонати на вулицю, де вони потрапили під зливу. Дії військових викликали обурення з боку широкої наукової і культурної громадськості. Різку оцінку отримало повідомлення про обставини знищення Військового музею на засіданні Культурної Комісії при Українській Мирній делегації на переговорах з РСФРР. У прийнятій резолюції зазначалося, що подібні вчинки не лише шкодять національно-культурному будівництву в Україні, а й підривають її авторитет на міжнародній арені [36, с. 19–20].

Не менш категорично оцінив дії військового відомства відомий громадський і культурний діяч М. Біляшівський у листі до полковника Аркаса, який за дорученням генштабу розслідував цей інцидент. Завідувач відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва у листі від 29 червня 1918 р. писав: «В той час, коли кругом ідуть розмови про охорону і придбання пам'яток, яких у нас збереглося дуже мало, готовий музей, старанно зібраний, вандалськи нищиться. Не можна було припуститися, що подібне могло статися серед навіть мало-культурного громадянства» [37, арк. 3]. 3 липня 1918 р. ця жаклива акція стала предметом обговорення на засіданні Ради Міністрів Української Держави. І хоча для виконавців, які цілеспрямовано нищили пам'ятки української історії, все закінчилося практично без будь-яких наслідків, ця подія стала приводом для вирішення нагальних проблем у галузі музейного будівництва та пам'яткоохоронної роботи взагалі. Це стосувалося забезпечення музейних установ відповідними приміщеннями, підготовки кадрів для музейних установ і в цілому проведення пам'яткоохоронних заходів у центрі і на місцях.

На Полтавщині за підтримки Полтавського комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в 1917 р. створено Хорольський народний музей, який став одним з перших повітових центрів дослідження і охорони пам'яток національної культури. Серед його експонатів виділялася колекція козацької і східної зброї. Справжнім центром культурного життя Київського повіту став музей, відкритий 21 травня 1918 р. у Богуславі. В музеї

засновано три відділи, серед яких виділявся воєнний відділ з багатою колекцією зброї [38, арк. 2, 3]. Осередком популяризації минулого краю та охорони пам'яток став музей Білоцерківського товариства «Просвіта», директором якого був С. Дроздов-Мишківський. Серед історичних документів у музеї зберігався оригінал грамоти, підписаний гетьманом України І. Мазепою [39]. 21 липня 1918 р. при товаристві «Просвіта» в Черкасах відбулося відкриття першого на Черкащині історико-педагогічного музею, в якому представлено археологічні колекції, природничі збірки, кустарні вироби, колекція старовинної зброї. Організатори музею, крім науково-дослідницької роботи зі збору експонатів, планували проведення лекцій і екскурсій історичними місцями, пов'язаними з Коліївщиною і Національно-визвольною війною середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького [40]. Таким чином, у справі охорони і збереження пам'яток історії важливу роль відігравали музейні заклади, оскільки вони об'єднували навколо себе справжніх шанувальників історичного минулого.

Період українських визвольних змагань став часом культурного відродження українського народу, коли було досягнуто певних зрушень в пам'ятоохоронній сфері. У складній військово-політичній ситуації наукові і громадські

пам'ятоохоронні організації спільно з державними інституціями, започаткованими в період Української революції, зосередили увагу на охороні і збереженні пам'яток історії та культури. За ініціативи культурних і наукових діячів були спроби обліку і реєстрації пам'яток історії, архітектури і мистецтва, проведення ремонтно-реставраційних робіт у Києві, зокрема Військово-Микільського храму та Золотих воріт, Кам'янець-Подільської фортеці. На жаль, в досліджуваний період реєстрація і облік носили епізодичний і вибіркового характеру, і, в основному, проводилися у Києві, що було пов'язано з нестабільною ситуацією в регіонах, нестачею кадрів на місцях, недостатнім фінансуванням.

У центрі уваги громадськості знаходилися пам'ятки, пов'язані з історією визвольних змагань, видатними українськими діячами, подіями Першої світової війни. Виявлення та увічнення пам'ятних історичних місць, започаткованих в той період, заклали підґрунтя для збереження автентичних пам'яток історії. Але дослідження пам'яток, проведення ремонтно-реставраційних робіт не мало планового характеру, вони проводились вибірково, оскільки за складних військово-політичних умов головним завданням було збереження пам'яток від руйнування і пограбування.

Список літератури

- Біляшівський М. Ф. Справи українського мистецтва / М. Ф. Біляшівський // Шлях. – 1918. – Ч. 1. – С. 48–52.
- Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1: 4 березня–9 грудня 1917 р. – С. 460.
- Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко // Українська гетьманська держава 1918 року. – Т. 2. – Ужгород, 1930. – С. 365.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2561. – Оп. 1. – Спр. 209. – Арк. 1–2 зв.
- Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / О. О. Нестуля. – Київ; Полтава, 1994. – С. 79.
- Буравченко Д. Громадська ініціатива в культурно-мистецькому житті України доби Центральної Ради (образотворче мистецтво, музейна справа, охорона історичних пам'яток) / Д. Буравченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Вип. 5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 332–333.
- ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 578. – Арк. 45.
- ЦДАВО України. – Ф. 2457. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 9–12.
- Фенцур В. Національний історико-культурний заповідник «Кам'янець». Сучасне і майбутнє / В. Фенцур // Пам'ятники України: історія та культура. – 2000. – № 3–4. – С. 7–10.
- ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 2–3. – Спр. 208. – Арк. 17.
- Вісник Ради Народних Міністрів. – 1918. – 27 березня.
- ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 1; Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1231. – Арк. 1–1 зв.
- Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 725 – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк. 13.
- Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / О. О. Нестуля. – Київ; Полтава, 1994. – С. 85.
- Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 191.
- Трагедія на Крутах // Нова Рада. – 1918. – 16 березня.
- ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1231. – Арк. 1–1 зв.
- Відродження. – 1918. – Ч. 126. – 1 вересня.
- Кузьминець Ю. Вшанування пам'яті героїв бою під Крутами / Ю. Кузьминець // Ми діти твої, Україно! – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – С. 96.
- Панькова С. Пам'ятне місце перепоховання вояків Студентського куреня, загиблих під ст. Крути 1918 / С. Панькова // Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн. 1. – Ч. 2. – К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 842.
- Верстюк В. Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. / В. Верстюк, В. Скальський // Проблеми вивчення української революції 1917–1921 рр. – Вип. 5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 10.
- ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 27–30 зв.
- Відродження. – 1918. – Ч. 126. – 1 вересня; Ч. 140. – 19 вересня.
- Відродження. – 1918. – Ч. 141. – 20 вересня.
- Державний вісник. – 1918. – 24 вересня.

26. Відродження. – 1918. – Ч. 70. – 23 червня.
 27. Відродження. – 1918. – Ч. 84. – 11 липня.
 28. Наше минуле. – 1918. – № 1–2. – С. 214; № 3. – С. 155.
 29. Кардаш П. Слава українського козацтва / П. Кардаш, С. Кот. – К. ; Мельбурн, 1999. – С. 161, 216, 253.
 30. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1201. – Арк. 29.
 31. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1201. – Арк. 30.
 32. Відродження. – 1918. – Ч. 131. – 7 вересня.
 33. Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / О. О. Нестуля. – К. ; Полтава, 1994. – С. 55.
 34. Исакова Е. В. Храмы-памятники русской воинской доблести / Е. В. Исакова. – М., 1991. – С. 57.
 35. Нова Рада. – 1917. – 20 серпня.
 36. Эрнст Ф. Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г. / Ф. Эрнст // Наше минуле. – 1918. – № 1–2. – С. 19–20.
 37. Національні архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (НАФРФ ІМФЕ). – Ф. 13. – Оп. 5. – Од. зб. 308. – Арк. 3.
 38. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 2, 3.
 39. Нова Рада. – 1918. – 25 грудня.
 40. Відродження. – 1918. – Ч. 109. – 10 серпня.

O. Denysenko

PUBLIC INITIATIVES IN THE PROTECTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS IN THE UKRAINIAN HETMANATE IN 1918

The article describes processes which took place in the cultural life – protection and preservation historical and cultural monuments and museum business – in the Ukrainian Hetman State of 1918 in the context of the activity of public organizations and state body. In this article author accents her attention at the problems of perpetuating memory about the heroes of the Ukrainian revolution, ukrainian statemen, ukrainian soldiers and foundation of museums of the protection and preservation of the Ukrainian historical and cultural monuments.

Keywords: monuments, cultural heritage, protection, preservation, museum, Ukrainian revolution, Ukrainian Hetmanate.

Матеріал надійшов 21.05.2014

УДК 94(430)(477) “1933/1942”

Левченко Ю. І.

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ ЩОДО УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1933–1942 рр.

У статті проаналізовано етапи змін нацистської ідеології у ставленні до українців, яка впливала на політику окупаційної влади під час періоду окупації України 1941–1944 рр.

Ключові слова: Україна, українці, Німеччина, Третій рейх, націонал-соціалізм, «життєвий простір», расова ідеологія, «унтерменшини», «нордична Європа».

Проблема нацистської ідеології під час окупації України в 1941–1944 рр. у сучасній українській історичній науці обмежена констатацією факту, що німці є «вищою» расою, а Україна – це її майбутній «життєвий простір», без чіткого по-

яснення даної ідеології або її складових. Аналіз праць, присвячених режиму окупації України, наводить на думку, що українські історики припинили дослідження ідеології нацизму в кінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст., а єдиною су-